

ВИВЧЕННЯ ТЕРМІНІВ ГРАМАТИКИ У ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ
ВИЩОЇ ОСВІТИSTUDY OF TERMS OF GRAMMAR IN PEDAGOGICAL ESTABLISHMENTS
OF HIGHER EDUCATION

У матеріалі статті автори порушують проблему важливого місця викладання розділу граматики сучасної української літературної мови у процесі підготовки магістрів спеціальності 014 Середня освіта (українська мова і література). Проаналізовано особливості вивчення термінів граматики у педагогічних ЗВО, визначено пріоритети у висвітленні граматичних явищ. У статті досліджено питання про значення спостереження над одиницями морфологічного і синтаксичного рівнів при вивченні граматики сучасної української мови у педагогічних закладах вищої освіти.

Схарактеризовано особливості викладання граматичної термінології, описано особливості будови та типології термінів на позначення граматичних явищ, які дібрано з мови твору-збірки «Українські народні пісні» (упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук), яка є взірцем українського художнього слова. Статтю створено на власних дослідженнях авторів та одержаних ними результатах.

Мета роботи – встановити методичні особливості вивчення термінів при опрацюванні матеріалу з морфології та синтаксису, виявити характерну для терміна однозначність, коли ним називають словоформу, словосполучення, конкретну реченеву структуру, розкривають диференційні ознаки простих і складних речень з різними типами синтаксичних зв'язків, та довести значення системно-структурного дослідження у вивченні українських лінгвістичних термінів, що є у граматиці.

Методологія. Сама дисципліна «Актуальні питання української граматики» є основною формою організації наукового пізнання, адже мета викладання дисципліни – формування у студентів загальних і фахових компетентностей, систематизованих теоретичних знань про характеристики граматичних явищ української мови; ознайомлення студентів із сучасними граматичними течіями. Використано певну суму методів і принципів дослідження, які застосовано як елементи дисциплінарної методології. Виокремлено емпіричні методи наукового дослідження: спостереження, узагальнення. Інформація, яку отримано за допомогою цих методів, є основою для подальших розвідок у характеристиці та зіставленні мовних процесів. Це важливо тому, що у процесі навчання формуємо такий програмний результат навчання, наприклад: ПРН – обізнаний із елементами теоретичного й експериментального (пробного) дослідження в професійній сфері та методами їхньої реалізації.

У викладанні української граматики, а саме: вивченні закономірностей, що діють у будові мови, велике значення має дослідження структурне. Сучасний стан розвитку граматичної науки тісно пов'язаний з ідеєю про необхідність системного аналізу різних

одиниць мови, з урахуванням особливостей їх структури та семантики, а також рівнів, представниками яких вони є, що і є метою вивчення курсу.

Наукова новизна. Необхідність опрацьованої теми визначено тим, що у методичці викладання української граматики немає достатньо широких праць, у яких би комплексно описувалися особливості термінів для відображення типології словоформ і трьох синтаксичних одиниць.

Висновки. Вивчення та опис термінологічних процесів у граматиці сучасної української літературної мови на лекційних і практичних заняттях у педагогічних закладах вищої освіти ефективні за допомогою ілюстративних прикладів. Мова художніх, наукових творів, співанок, на нашому прикладі праці «Українські народні пісні» (упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук), – важливий матеріал для диференціації та коментування термінів, що позначають граматичні явища. У процесі підготовки майбутніх вчителів української мови викладачі повинні надати матеріал, у тому числі і терміни, з морфології, простого і складного синтаксису сучасної української літературної мови, щоб студенти отримали суму знань, яка буде становити основу для вироблення фахових умінь і навиків, та бути основою для знання граматичної структури та граматичних засобів.

Актуальність і значення праці зумовлені необхідністю розширення теоретичної бази знань у студентів з питань однієї з найважливіших розділів мови – граматики.

Ключові слова: терміни граматики, синтаксис, слово, морфологія, словосполучення, речення, текст.

In the material of the article, the authors raise the problem of the important place of teaching the grammar section of the modern Ukrainian literary language in the process of training masters in the specialty 014 Secondary education (Ukrainian language and literature). The peculiarities of the study of grammar terms in pedagogical higher education institutions were analyzed, priorities in the coverage of grammatical phenomena were determined. The article examines the importance of observing units of the morphological and syntactic levels when studying the grammar of the modern Ukrainian language in pedagogical institutions of higher education.

The peculiarities of the teaching of grammatical terminology are characterized, the peculiarities of the structure and typology of terms used to denote grammatical phenomena are described, which are taken from the language of the work-collection «Ukrainian folk songs» (compilers: Z. Vasylenko, M. Hordiychuk), which is a model of the Ukrainian artistic word. The article was created based on the authors' own research and the results they obtained.

УДК 811.161.2'37'367.335
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/51.2.39>

Чубань Т.В.,
канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики
та методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Кардаш Л.В.,
канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики
та методики навчання
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

The aim of the article – to establish the methodological features of the study of terms when processing material from morphology and syntax, to reveal the unambiguity characteristic of a term when it is called a word form, word combination, concrete sentence structure, to reveal the differential features of simple and complex sentences with different types of syntactic connections, and to prove the meaning of the system structural research in the study of Ukrainian linguistic terms found in grammar.

Methodology. The discipline «Actual issues of Ukrainian grammar» is the main form of organization of scientific knowledge, because the purpose of teaching the discipline is the formation of students' general and professional competences, systematized theoretical knowledge about the characteristics of grammatical phenomena of the Ukrainian language; introducing students to modern grammatical trends. A certain amount of research methods and principles are used, which are applied as elements of disciplinary methodology. Empirical methods of scientific research are singled out: observation, generalization. The information obtained with the help of these methods is the basis for further explorations in the characterization and comparison of language processes. This is important because in the process of training we form such a program result of training, for example: PLO (program learning outcomes) – familiar with the elements of theoretical and experimental (trial) research in the professional field and the methods of their implementation.

Structural research is of great importance in the teaching of Ukrainian grammar, namely: the study of laws that operate in the structure of the language. The current state of the development of grammatical science is closely related to

the idea of the necessity for a systematic analysis of various language units, taking into account the peculiarities of their structure and semantics, as well as the levels of which they are representatives, which is the purpose of studying the course.

Scientific novelty. The necessity of the studied topic is determined by the fact that there are no sufficiently broad works in the methodology of teaching Ukrainian grammar, which would comprehensively describe the features of the terms to reflect the typology of word forms and three syntactic units.

Conclusions. The study and description of terminological processes in the grammar of the modern Ukrainian literary language in lectures and practical classes in pedagogical institutions of higher education are effective with the help of illustrative examples. The language of artistic and scientific works, songs, on our example of the work «Ukrainian folk songs» (editors: Z. Vasylenko, M. Hordiychuk), is an important material for differentiation and commenting on terms denoting grammatical phenomena. In the process of training future teachers of the Ukrainian language, teachers must provide material, including terms, on the morphology, simple and complex syntax of the modern Ukrainian literary language, so that students receive a sum of knowledge that will form the basis for the development of professional skills and abilities, and be the basis for knowledge of grammatical structure and grammatical means.

The relevance and significance of the work is determined by the necessity to expand the theoretical knowledge base of students on issues of one of the most important sections of the language – grammar.

Key words: grammar terms, syntax, word, morphology, phrase, sentence, text.

Постановка проблеми. Проблема полягає у дослідженні значення емпіричних методів наукового дослідження: спостереження, у результаті якого отримують певну суму знань, і узагальнення при вивченні термінів двох розділів граматики мовної системи, а також у доведенні значення структурного дослідження у вивченні української граматичної термінології. До групи методів емпіричного дослідження належить тестування, а значить необхідно мотивувати студентів до виконання тестових завдань.

Проблемним є розкриття лінгводидактичних особливостей вивчення термінів граматики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях «Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс» (за редакцією Пентиліук М. І.) [1] та «Методика викладання української мови: навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів» (автори: Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М.) [2] надано методично-інформаційну допомогу майбутнім учителям української мови в оволодінні новими підходами та змістом навчання української мови у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), ефективними способами керівництва навчально-виховним процесом

(методи, прийоми, засоби та форми), новими технологіями навчання та виховання.

Вербіч Святослав підготував працю, яка має навчально-довідковий характер, «Грамматика української мови». У ній подано важливі з погляду сучасної мовної освіти вказівки щодо написання різних форм слів, а також особливостей їх уживання, наголошення, поєднання у різних текстах, які допоможуть студентам зорієнтуватися у різних граматичних формах [3].

Розвиток сучасної мовознавчої науки ставить проблему дефініцій терміна і термінознавства в розряд актуальних проблем сьогодення. «Сучасна лінгвістика розвивається досить стрімко. Зміна науково-лінгвістичних парадигм – порівняльно-історичної, системно-структурної, функційно-когнітивної, синергетичної, за іншими підходами – дососюрівської, сосюрівської, постсосюрівської / елементно-таксономічної, системно-структурної, номінативно-екзистенційної – зумовлює з'яву нових термінів...» [4, с. 3].

Базова література для вивчення дисципліни «Актуальні питання української граматики», яку ми пропонуємо для студентів закладів вищої освіти (ЗВО), що містить граматичні погляди і досягнення мовознавчої думки останніх років (К. Ф. Шульжук, І. Р. Вихованець,

М. Т. Доленко, І. І. Дацюк, А. Г. Кващук, В. Д. Горняний, А. П. Загнітко, П. С. Дудик, Н. Л. Іваницька, Н. В. Гуйванюк та ін.), орієнтує на розв'язання питань, що передбачено робочою програмою дисципліни «Актуальні питання української граматики». Опрацювання літератури дасть змогу студентам оволодіти основними граматичними нормами сучасної української літературної мови, ознайомитися з її структурними маркерами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однією з важливих проблем, що постають сьогодні перед ЗВО, є виховання національної інтелігенції – виразника автентичності нації, носія національного духу і культури, зокрема мовної. Готуючи вчителів української мови, важливо навчити їх досконало володіти термінолексикою, а саме, вмінню правильно вживати терміни на позначення морфологічних і синтаксичних одиниць та відповідних словоформ у текстах різних стилів літературної мови, що стане на кінцевому етапі і результатом діяльності студентів як учителів української мови.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою цієї публікації є – довести значення змісту матеріалу для викладання та вивчення граматичної термінології української мови. Завдання – сприяти оволодінню новими підходами та ефективними способами навчання термінам граматики, мотивувати роз'яснення чи витлумачення значення терміна, його дефініцій. Обґрунтувати однозначність терміна.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі підготовки вчителів української мови пропонуємо вивчати навчальну дисципліну «Актуальні питання української граматики», що входить до освітньої програми «ОПП Середня освіта (Українська мова і література) для другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю № 014 Середня освіта «Українська мова і література» галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка». Серед програмних результатів навчання виділяємо такий: ПРН 1. Знає сучасні філологічні й дидактичні засади навчання української мови. Це забезпечує «викладацька діяльність – діяльність, спрямована на формування знань, інших компетенцій, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, емоційно-вольових та/або фізичних якостей здобувачів освіти (лекція, семінар, тренінг, курси, майстер-клас, вебінар тощо), та яка провадиться педагогічним (науково-педагогічним) працівником» [5, с. 51].

Визначальним терміном науки про граматичний лад мови є термін *граматика*. Суть терміна *граматика* даємо із праці Анатолія Загнітка: «Грамматика – 1) розділ мовознавства, що вивчає будову слова і речення в мові, і яка охоплює словотвір (вчення про структуру та утворення слів), морфологію (вчення про форми слів), синтаксис (вчення про словосполучення, речення, текст) ...» [4, с. 167].

Аналізований матеріал при дослідженні граматики – повнозначне *слово* – одиниця мови. Починаємо тлумачення цього наступного терміна граматики. Лінгвісти вважають, що *слово* є основною одиницею морфології в плані граматичної будови, особливостей змінювання і творення.

Потім переходимо до пояснення термінного словосполучення – *частина мови*. Мовознавці трактують *частини мови* як лексико-граматичні групи слів, які диференціюють за лексичним значенням, формами, граматичними категоріями, функціями синтаксичними (О. К. Безпояско, І. Р. Вихованець, В. М. Русанівський, А. П. Грищенко та ін.). У сучасній українській літературній мові виділяють їх десять: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частки, вигук, хоча деякі мовознавці вигук не відносять до частин мови.

Частини мови у сучасній українській мові традиційно поділяють на повнозначні (самостійні) і неповнозначні (службові).

Повнозначні частини мови – слова, що мають диференційоване лексичне значення, і представниками їх є іменники, прикметники, дієслова, займенники, числівники, прислівники. Усі повнозначні частини мови, виконують номінативну функцію, але крім займенників.

Центральним представником повнозначних частин мови є *іменник*, багатство граматичного діапазону якого дає можливість виділяти ознаки, що можуть бути покладені в основу його семантичного аналізу.

Студентам вказують, що *іменники* називають наступне:

конкретні предмети, утворюючи семантичні розряди речей, напр.: «По базару ходила, **Черевички** купила» [6, с. 133];

істот, напр.: «Жаль мені покидати Чорноморських **козаків**» [6, с. 125];

назв людей за родинними стосунками, напр.: «Чого ж, **доню**, чого ж, **доню**, Чого ти смієшся?» [6, с. 131];

тварин, птахів напр.: «І поцілувався, і намиливався, Як у саду **соловейко** Та й нащебетався» [6, с. 130];

рослин, напр.: «На **березу дуб** похилився На багату чорт задивився...» [6, с. 43];

астрономічних явищ, напр.: «Чом, чом не прийшов, Як ще **місяць** не зійшов...» [6, с. 129];

географічних понять, напр.: «Край битої **доріженьки** Рута-м'ята зійшла...» [6, с. 42];

явищ природи, напр.: «Ой з-за гори дим іде, В долині **туман**, Гей, а на мому серденьку Туга та печаль» [6, с. 45];

числових понять, напр.: «Хоч не буду **вік** жонатий, А не буду **тя сватати**» [6, с. 46]; властивостей, дій та ін.

Усі повнозначні частини мови у реченнях є членами речення.

Неповнозначні частини мови визначають як службові слова, які не називають елементів дійсності, а лише вказують на відношення між ними: прийменники («Ой там **на** горі дивний див: Ой там молод хлопець строїв дім» [6, с. 47]), сполучники («Всю нічку не спав **та** все щебетав, Собі солов'їху прикликав...» [6, с. 47]) та частки («Поклала **б** я брата, – В брата нова хата...» [6, с. 63]). Головне місце відводимо їм під час вивчення як простого, так і складного синтаксису.

Важливе місце у матеріалі дисципліни «Актуальні питання української граматики» надаємо синтаксису сучасної української мови, адже він є вищим ярусом граматичної будови мови, у творенні якого беруть участь синтаксичні одиниці. Студенти повинні засвоїти значення термінів простого і складного синтаксису.

Є термін простого синтаксису – словосполучення. Визнають, що словосполучення складається не менше ніж з двох повнозначних слів, що воно організується за законами і правилами сполучення слів і їх форм, які властиві даній мові, і що воно виражає єдине, хоча і складне, розчленоване поняття, цілісне значення [7, с. 9], напр.: «Ой послала мене мати **Зеленого жита жати**, А я жита не жала, В борозенці лежала» [6, с. 158] – це приклад підрядного словосполучення.

Студентам розповідають, що другою синтаксичною одиницею є речення, яке є і одиницею комунікативною.

Речення поділяють на прості і складні. У академічній граматиці *просте речення* визначають за кількістю головних членів, тобто лише за наяв-

ністю однієї пари головних членів речення, однієї граматичної основи (за одним граматичним центром) речення: «*Та ішли дівки хустки прати*» [6, с. 162].

У реченнях часто є звертання, яке є складником мовного етикету. *Звертання* – це слово чи словосполучення, яке виражає звертання до особи, напр.: «Ой **ненько, ненько**, Зацвіло серденько!» [6, с. 108], «*Перепрости ти мене, Мій Василечку!*» [6, с. 110]; «*Любімося, серденько, в один лад, Гей, в один лад!*» [6, с. 104], і рідше неживий, метафори-зований образ, до кого звертається мовець, напр.: «*Стелися, барвінку, низенько...*» [6, с. 114].

Складне речення трактуємо як речення, у якому виділяємо дві, або більше пропозиції, два, або більше предикативних центрів, напр.: «*А снігурик-дружба По подвір'ю ходить, А горобці в коноплях Наробили шкоди*» [6, с. 169]. Обов'язково вивчаємо широку типологію складних речень.

Текст – це результат мовленнєвого процесу, який компонується з декількох речень, тому він є синтаксичною одиницею вищого рівня. Розгляд питань з семантико-синтаксичних проблем тексту, стилістики тексту представлено у роботах Єрмоленко С. Я., Мацько Л. І., тексту як важливої складової комунікації у доробку Бацевича Ф. С., Пещак М. М. Народну пісню можна подавати як різновид тексту. Даємо типологію текстів відповідно до стилю мовлення.

Для виконання на практичних заняттях з дисципліни «Актуальні питання української граматики» можемо запропонувати тип тестів з чотирма варіантами відповіді, напр.:

Серед відомих українських мовознавців 60-80-х років, що займалися питаннями термінотворення, є хто?	*І. К. Білодід	Л. І. Мацько	І. Р. Вихованець	В. Д. Горяний
---	----------------	--------------	------------------	---------------

Із особистого досвіду вважаємо ефективним ведення словника граматичних термінів, а також підготовку доповідей та організацію виступів.

Висновки і пропозиції. Можемо зробити висновки, що ефективність лекційних і практичних занять з дисципліни «Актуальні питання української граматики» у ЗВО залежить від теоретичного рівня змісту матеріалу, що вивчається, і підбору матеріалу для прикладів, які ілюструють терміни граматики.

Термінологічний матеріал пропонуємо добирати, починаючи від словосполучення *частини мови*. Потім вивчаємо поетапно терміни на позначення морфології та синтаксису: слова, словосполучення, простого речення, складного речення і тексту.

Для самостійної роботи студентів слід добирати типи вправ та завдань, які б спонукали їх до пошуку інформації та її засвоєння, а також на доведення структурності всієї синтаксичної системи. Можна дати завдання підготувати доповідь про терміни «система» і «структура».

Отже, у процесі теоретичної і практичної підготовки майбутні вчителі української мови повинні отримати глибокі знання з української граматики, адже сума знань становить основу для вироблення фахових умінь і навиків, є умовою того, що фахівець буде мати глибокі знання з мови, буде знати її граматичну структуру та засоби.

Структура занять з дисципліни «Актуальні питання української граматики» у ЗВО та вибір шляхів добору мовного матеріалу для спостережень у процесі професійної підготовки студентів є сферою для подальших досліджень лінгводидактиків.

У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студювання у цьому напрямку: простеження ефективності певних методів та можливостей інноваційних технологій навчання у вивченні термінів української граматики, адже граматичний лад організований складно, а тому уможливорює розгляд граматичних одиниць з різних боків і породжує актуальні аспекти їх дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс. Посібник для студентів педагогічних університетів та інститутів за редакцією М. І. Пентиліук. Київ: «Ленвіт», 2011. 366 с.
2. Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М. Методика викладання української мови : навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. Тернопіль: Астон, 2008. 287 с.
3. Вербич Святослав. Граматика української мови. Київ : Арій, 2018. 80 с.
4. Загнітко Анатолій. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.
5. Словник термінів і понять сучасної освіти. Уклад.: Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна. За заг. ред. Л. М. Михайлової. Сєверодонецьк : Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2020. 194 с.
6. Українські народні пісні. В двох книгах. Упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук. Київ : Державне видавництво «Мистецтво», 1955. Книга друга. 414 с.
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Київ: Либідь, 1993. 366 с.